

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

206

HALLER PÉTER GAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSAI

ADALÉKOK A XVI. SZÁZADI ERDÉLYI GAZDASÁGI ÉLET TÖRTÉNETÉHEZ

ÍRTA

GÜNDISCH GUSZTÁV

KOLOZSVÁR, 1947

A Z ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

1.

A barokkszellemű HARTENECKI SACHS JÁNOSON és a józan, kiegyensúlyozott, éppen ezért eredményekben gazdag BRUKENTHAL SÁMUELEN, meg talán HUET ALBERTEN kívül — véleményünk szerint — senki sincs az erdélyi szászok mozgalmas multjában, aki valaha is annyira középpontjában állott volna az általános erdélyi történetnek, mint HALLER PÉTER (1490?—1569) a híres szebeni polgármester és XVI. századi szász ispán. 1529-től kezdve, amióta Nagyszeben kisebb tanácsának tagja lett, negyven éven keresztül állandóan közszolgálatban tevékenykedik. Elsősorban természetesen szűkebb hazája szolgálatában áll. Az 1540—60 közötti két évtized alatt, alkotóerejének kiteljesedése idején, a szász nemzet legfontosabb őrhelyén találjuk: három hosszabb session keresztül Nagyszeben tartományi polgármestere (Provinzial-bürgermeister). 1557-ben mint Nagyszeben életfogytiglan megválasztott királybírája és mint szász ispán az erdélyi autonom szász közösség élére kerül.¹

Haller politikai tevékenysége Erdély sorsának egyik nagy fordulópontjával esik egybe, amikor az események valósággal egymásra torlódtak. Ebben a külső történetekben gazdag időszakban alig akad olyan politikai esemény, melyben ő valamilyen módon ne vett volna részt. Szava a XVI. századi Erdély politikai újjáalakulásának változatos szakaszaiban mindig nyomósan esett a latba: Izabella királynő és I. Ferdinánd tanácsosa, Martinuzzinak, az önálló erdélyi állam megszervezőjének, — mai tudásunk szerint — meghitt tanácsadója és munkatársa, Castaldonak bizalmasa és az 1556 márciusától kezdve Petrovics Péter helytartó mellé állított rendi hatostanácsnak tagja. Haller akkor kerül a politikai élet előterébe, amikor 1543-ban és 1547—48-ban az erdélyi rendek megbízottjaként I. Ferdinánd királyhoz és V. Károly császárhoz megy követségbe; a Talmácson és Alvincen (1552—53) a törökökkel folytatott diplomáciai tárgyalásai is országszerte nagy mértékben növelik hírnevét. Végül mint kincstartó

¹ Haller Péter életére, tevékenységére, valamint a kapcsolatos régebbi irodalomra vonatkozóan bővebb felvilágosítást nyújt: Gündisch G., Peter Haller, Bürgermeister von Hermannstadt und Sachsengraf (1490?—1569): Deutsche Forschung im Südosten 1944. 43—102. E dolgozatnak azonban a kiadási lehetőségek megromlása következtében csak az első része jelenhetett meg. Az alábbi tanulmány ennek az idézett dolgozatnak a kiegészítése.

(ebben a minőségében Fráter György közvetlen utódja) egyideig az újjászervezett erdélyi állam egyik legfontosabb tisztségét tölti be.

Ennek a korszaknak többi, főként szebeni vezető-embereihez hasonlóan, Haller sem tősgyökeres erdélyi szász, hanem a híres nürnbergi patricius családnak magyarországi ágából ered. Valószínűleg Budán született, ahol apja, Ruprecht, aki e város német polgárságának előkelőbb köreiből nősült, 1480-ban telepedett le. Amint ezt már más helyen igyekeztünk bebizonyítani, HALLER RUPRECHT feltűnése Budán azzal a felnémet népmozgalommal hozható kapcsolatba, mely a középkor vége felé Magyarország és Lengyelország nagyobbára még német jellegű városainak gazdasági életére tartós hatással volt.² Nagyszebenben Haller Péter valószínűleg még a mohácsi vész előtt telepedhetett le.

Amíg Haller közeleti munkásságát olyan gazdag forrásanyag világítja meg, hogy arról legalább is fővonásaiban tiszta képet alkothattunk magunknak, addig magánéletét még sok tekintetben homály borítja. Ezúttal bennünket életének gazdasági oldala érdekel, mert a közszereplés biztos anyagi alapokat kívánt meg. Melyek voltak ezek az alapok, milyen természetűek és milyen fejlődésen mentek keresztül? Amikor most Haller Péter életének anyagi oldalát vizsgáljuk, ezekre a kérdésekre keressük a feleletet. Minthogy Haller üzleti könyvei még eddig nem ismeretesek, kereskedelmi és vállalkozói tevékenységéről, elszórt közlések alapján, csak inkább hozzávetőleges képet alkothattunk, anélkül, hogy részletesebben szólhatnánk róla.

2.

Meglehetősen bizonyossággal feltehető, hogy HALLER mint kereskedő vetette meg a lábát Nagyszebenben. Már 1528-ban találkozunk nevével Armbruster Mátyás polgármester, Murrer Ozsvát, Sartor Zakariás, Offner János tanácsosok mellett, akiket vele együtt mint az egyik városi elárusítóhely bérlőit „domini mercatores” címmel említene. Azért a helyiségért, melyet Haller 1541-ig bérelt, évi négy aranyat fizetett.³ Haller tehát a kiskereskedelmet sem vetette meg, s a róla alkotható képünk nem sokban különböztetheti a későközépkori kereskedő szűkványos típusától.⁴ Üzletének alapja azonban természetesen a nagykereskedelem volt. Csak ezen a téren lehetett ugyanis nagyobb — mai fogalmaink szerint azonban még mindenesetre igen csekély — áruforgalmat elérni.

Haller, a kor szokása szerint, természetesen nem csak egyetlen árucikkkel kereskedett, hanem a legkülönböféléket tartotta raktáron. Pontosabb értesüléseink azonban ebben az irányban nincsenek. Az bizonyítható, hogy többek között vászonnal és borral is kereskedett, melyekre

² Gündisch, i. m. 46.

³ A bejegyzés szövege: „Ex boltis sive fornicibus dominorum mercatorum.” [Szász Nemzeti Levéltár, Nagyszeben (ezután: SzNLt.). Stadthannen-Rechnungen 1528.]

⁴ Kulischer Joseph, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte. München—Berlin, 1928. I, 269.

a nagyszebeni tanács a vevője.⁵ Az aranybeváltó kamarának szemet szállít.⁶ Martinuzzi helytartó azonban az ebben a században különösen fontos fűszerárakkal való kereskedés állott. Már 1528-ban a Fuggerek által akkoriban átvett és újonnan berendezett erdélyi sókamarákat — elsősorban a désit — ő látta el fűszerrel.⁸ Egy későbbi időből származó adat szerint a szebeni tanács Hallertől fűszereket vásárolt,⁹ s belőlük aztán a város, többek között, örömmel fogadott nászajándékokat adott.¹⁰ Jellemző bizonyítéka Hallernek a fűszerkereskedelemben való otthonosságára, hogy ő szállította DERNSCHWAM JÁNOS-nak, a Fuggerek erdélyi vállalatai vezetőjének a Törökország felől újból megindult bors-kereskedelemre vonatkozó híreket, melyeket aztán a Fugger-megbízott, mint nagyon fontos értesüléseket, gazdáinak Nyugatra továbbított.¹¹

A fűszerfélék a későközépkori erdélyi kereskedelemben tehát nyilvánvalóan olyan fontos helyet foglaltak el, hogy erre a kérdésre érdemes az eddiginél több figyelmet szentelni.¹² Állításunk mindjárt nyilvánvaló lesz, ha a szász kereskedelem három nagy központjának: Nagyszebennek, Brassónak és Besztercének a számadáskönyveit figyelemesen áttanulmányozzuk. Bors, gyömbér, sáfrány, szerecsendió és szerecsendióvirág, szegfűszeg és fahéj azok az árucikkek, melyek a brassói számadáskönyvekben mint legjobban keresett fűszerfélék szerepelnek: csupán 1503-ban mintegy 40 mázsa gyömbér és 708 mázsa bors.¹³ A besztercei számadások alapos átvizsgálása folytán derült ki az is, hogy a messzeföldön híres XVI. századi besztercei kereskedők, FORSTLER PÁRKAS, KÜRSCHNER VINCE és a többiek üzleti vállalkozásainak a fűszerkereskedelem alkotta alapját.¹⁴

⁵⁻⁶ SzNLT. Konsularrechnungen 1545.

⁷ SzNLT. Collectio posterior Nr. 477.

⁸ Gündisch, Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1531. București, 1941 (Kny. az Omagiu Prof. Ioan Lupas című munkából) 20. l. ² jegyzet.

⁹ SzNLT, Konsularrechnungen 1540.

¹⁰ VerArch. XIV (1877), 195.

¹¹ Ungarische Jahrbücher XIII (1933), 281. — Deutsche Forschung im Südosten 1944. 59. l. ⁵⁰ jegyz. — A sáfránykereskedelemre vonatkozólag I. Haller Péter hasonló nevű unokaöccsének Nagyszebenben 1548. január 23-án kelt levelét, melyet egy az augsburgi birodalmi gyűlésre utazó ismeretlen egyénhez intézett [ENMLt. Gr. Haller-család küllővári levéltára, Fasc. XXII. H. 173]. Jakó Zsigmond egyetemi tanár úrnak ezen a helyen mondok köszönetet, hogy figyelmemet erre az anyagra felhívta és az iratokat számomra hozzáférhetővé tette.

¹² Vö. a szász kereskedelem történetének több, mint egy emberöltővel ezelőtti, bizonyos részeiben elavult összefoglalását: Jickeli O. Fr., Der Handel der Siebenbürger Sachsen: VerArch. XXXIX (1913), 80.

¹³ Moess Gustav, Was für Gewürz und Obst kannten die Kronstädter im XVI. Jahrhundert?: Kronstädter Zeitung, 1913. 68. sz. — Ez a brassói számadáskönyveken alapuló cikk számomra jelenleg hozzáférhetetlen volt.

¹⁴ VerArch. XXI (1887), 51.

Nagyszeben fűszerkereskedelme szintén élénk volt. Ez a nagyarányú áruforgalom nagyobbára Moldován és a Havasalföldön keresztül bonyolódott le. Ezek a területek lettek ugyanis a XVI. századi

Fekete-tengeri fűszerkereskedelemnek közvetítői.¹⁵ Ennek az árukereskedelemnek a közvetítői főleg görög kereskedők; ellenükben az erdélyiek arra törekcszenek, hogy versenyképességüket Erdélyen belül valamilyen módon viisszaszorítsák és áruik számára a szorosokhoz vezető utakon átrakodó helyeket (Talmács, Rozsnyó) jelölnek ki, ahol a szász kereskedők velük érintkezhetnek. Ez sem használt sokáig. A jövő a görög kereskedőké volt.

Haller, hogy vállalkozásait kellően megalapozza, nagykiterjedésű üzleti összeköttetéseket tartott fenn. Különösen élénkek lehettek kapcsolatai a két román fejedelemséggel. Haller erre irányuló kereskedelmi vállalkozásainak jelentős méreteire bizonyítékot szolgáltat I. Ferdinánd egy 1540. évi követségével kapcsolatos forrás. Eszerint Hallert, a Habsburgok szolgálatában elszenvedett bizonyos veszteségeiért úgy kárpótolják, hogy a Vöröstoronyi-szoros vámszedője a Moldovából és a Havasalföldről érkező vagy odaszállított Haller-féle árukra kivett nagyszebeni huszadot az említett károk törlesztésére fordítja.¹⁶ Tekintélyes lehetett Haller áruforgalma, ha csak maga a vám e cikkek után 2000 forintra rugott. Apósával, SCHIRMER JÁNOS gazdag brassói kereskedővel is üzleti összeköttetésben állott. Az erről szóló értesítések egyidejűleg érdekes fényt vetnek azokra az összefüggésekre, melyek a akkori idők hadviselése és kereskedelme között fennállottak, egyúttal azonban Haller üzleti szelleméről is elárulnak egyet-mást. Ezek szerint Haller talpraesett és vállalkozó szellemű kereskedő lehetett.

1534 márciusában történt, amikor az összes erdélyi városok és hatalmi csoportok közül már csak Nagyszeben állott I. Ferdinánd oldalán. A Zápolyával csaknem hat éve dacoló város szükségét látott. Ekkor ajánlkozott Haller, hogy a szorongatott Szebenen segít, mert ebből szerencsés esetben egyúttal jó üzletet is remélhetett. Ellenséges

¹⁵ A két román fejedelemség kereskedelem-földrajzi helyzetének fontoságára vonatkozóan I. Panaitescu P. P., *Mircea cel Bătrân*, București, 1944. című kitűnő munkáját [Főként a 92. l.]. — Jickelinek az a megállapítása [i. m. 80.], hogy a szász kereskedők keleti árucikk-szükségeit „nagyobbára Velencében és Zarában, részben pedig Budán” szerezték be, — legalább is a XV. és XVI. századra vonatkozóan — többé nem fogadható el. Ebben az időben elsősorban a Moldován és a Havasalföldön keresztül vezető kereskedelmi utak voltak Erdély szempontjából a jelentősek.

¹⁶ „...ita, ut idem Petrus Haller ex rebus suis mercimonialibus ex Moldavia et Transalpinis in eandem civitatem Cibiniensem per eum inferendis vel ex eadem civitate educendis per vigesimatorem dietae civitatis tamdiu defalcandus, quamdiu de summa duorum milium Fl. praefato Petro Haller quoad plenum satisfactum fuerit...” [Kéziratban maradt melléklete a Bornemissza Pál és Werner György királyi biztosok által Erdély kincstári jövedelmeiről készített és Engel által közzétett jelentésnek (*Geschichte des ungarischen Reichs und seine Nebenländer*, Halle, 1796–1801. I–IV.). Bécs, Hofkammerarchiv. Ms. Nr. 374].

területen keresztül Brassóba ment Schirmer Jánosnál levő áruíért és megkezdte ezeknek Nagyszebenbe való szállítását. Apósát is rávette, hogy sajátjából szintén szállítson — főként vászonneműt — a nyomorgó és szükségben élő városnak. Hazatértében Fogarason MAJLÁTH ISTRVÁNT is felkereste, aki kevéssel azelőtt csatlakozott I. Ferdinánd mellé Zápolya Jánoshoz és 1535-ben Nagyszebent végül is térdre kényszerítette. Városának ezt az ellenségét is sikerült az ügynek megnyernie. Ilyen módon az értékes áruk zavartalanul jutottak el rendeltetési helyükre.¹⁷ Élelmes vállalkozása tehát teljes sikerrel végződött. Csak Schirmer vesztette rajta. Amikor ugyanis az erdélyi kormányzó, GRITTI LODOVICO meghallotta, hogy Schirmer a körülzárt Nagyszebennek árut szállított, bezáratta és csak 2200 forint váltságdíj fejében bocsátotta szabadon.¹⁸

Haller üzleti összeköttetéseit Krakkó felé is kiépítette. Ez, a Kárpátok külső lejtőjén végighúzóódó legfontosabb keleteurópai kereskedelmi útvonalon fekvő város a pontusi és balti gazdasági táj csereforgalmának átrakó helye a középkor alkonyán Erdély számára szintén nagyjelentőségű volt. Ha ez kereskedelempolitikai tekintetben nem látszanék eléggé világosan, bizonyosággal felhozható, hogy a krakkói egyetemet nagyszámban keresték fel erdélyi hallgatók. Krakkóban Haller többek között BRESSLER KRISTÓF és PACZKO JÁNOS kereskedőkkel állott üzleti összeköttetésben.¹⁹ Szétágazó nagy üzleti vállalkozásait Haller természetesen nem vezethette mindenütt személyesen; amint ez akkor szokás volt, a jelentősebb helyeken helyettest tartott. Krakkói intézője például ARELT JÁNOS volt. Egy másik alkalmazottja Nürnberg városával fennálló pénzügyi vonatkozású ügyeit intézte, míg Bécsben egyik elszegényedett testvére, HALLER JÁNOS volt a megbízottja.²⁰ 1564-ben Haller Péter felhagyott a kereskedéssel és üzletét, melynek értéke 7889 forint és 16 dénár volt pénzben és birtokban, szerződés alapján hasonlónevű fiára iratta, aki ezt a tőkét még 3576 forinttal megtoldta. Apja ettől kezdve csendes társként szerepelt az üzletben.²¹ A fiatal Haller halála következtében azonban ez a közös üzlet már a következő esztendőben felbomlott.

Az árukereskedelmen kívül Haller jelentős méretű hitelüzletekkel is foglalkozott. Először csak néhány város vett fel tőle kölcsönt, így Nagyszeben, Offenbánya, Debrecen, sőt őseinek városa, Nürnberg is.²²

¹⁷ SzNLT. Urkunden Abteilung. IV. Nr. 868, Collectio posterior 332, 458. — Haller akkori brassói tartózkodásának bizonyítékai: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Brassó, 1889. II, 346.

¹⁸ Deutsche Forschung im Südosten 1944, 60.

¹⁹ Erre vonatkozóan l. Hallernek a száz egyetemhez fellebbezett Paczko elleni perét [SzNLT. Urkunden Abteilung 1551, September 3. — TTár 1887. 580]. — Khürmeser Hans bártfai lakos Szebenben 1551, november 2-án kelt soraival bizonyítja, hogy Patschka Hans Krakkóból felhatalmazta őt, hogy Haller Pétertől 501 forintot felvegyen [ENMLT. Haller-lt. Irregestrata].

²⁰ TTár 1887. 580.

²¹ ENMLT. Haller-lt. Fasc. XXIV. H. 249.

²² VerArch. VI. (1863), I. ³² jegyz. — Valjavec Fritz, Der deutsche Kultur-einfluss im nahen Südosten. München, 1940. 170. I. ¹³⁹ jegyz.

De csak a Nürnberg városának adott kölcsönök rugtak 2000 forintnál nagyobb összegre. Magánszemélyeknek szintén folyósított kisebb kölcsönöket és a román vajdaságokból menekült bojároktól is vett át zálogba drágaköveket.²³ Haller üzlete számára legnagyobb jelentőségű az volt, hogy a Habsburgoknak Erdélyért éveken keresztül folytatott küzdelmét pénzelte. Ezáltal nagyobb mértékben belekeveredett a politika forratagába, mint ahogy az üzlete szempontjából kívánatos lett volna. Erdélynek 1551-ben a Habsburgok által történt átvétele vállalkozásának természetesen nagy lendületet adott. Martinuzzi meggyilkolása után ugyanis rövid időre (1552—53) mint kincstartóra Erdély egész pénzügyigazgatását reáruházták. Valóban bámulatos, hogy mérészen és előrelátó üzleti érzékkel, miként aknáz ki minden kínálkozó lehetőséget. Arra törekszik, hogy azokat a pénzügyi nehézségeket, melyekkel Ferdinándnak az Erdély ügyeibe való tényleges beavatkozás folytán kellett megküzdnie, a maga hasznára fordítsa. Haller mint ennek a politikai vállalkozásnak egyik pénzelője, kezdetben, egészen Castaldonak Erdélyből való kivonulásáig, ismételten jelentékeny összeget bocsátott Ferdinánd rendelkezésére. A kölcsönökre fedezetül a kincstári jövedelmi források: aranybeváltás, pénzverde, bányák szolgáltak, melyeket egyre inkább a maga kezébe igyekezett kaparintani. Ilyen módon üzleti tevékenysége számára teljesen új terület nyílt meg, mely beláthatatlan lehetőségeket kínált számára.

Haller az erdélyi vámokat már korábban megkísérelte bevonni üzleti vállalkozásaiba. Ismeretes, hogy 1547-ben Roth János nagyszebeni királybíróval a vöröstoronyi vám jövedelmét bérbevette.²⁴ Castaldo 1552-ben ugyanezt 1000 forint kölcsön fejében újból átengedte neki és újabb 3000 forintért pedig mindkét brassói vám bevételeit, valamint a besztercei huszadot adta át.²⁵ Ha béke volt és a román fejedelemségekkel a kereskedelem virágzott, ezek a vámok tekintélyes jövedelmet hoztak. A vámjövedelmek keresett bérletek voltak, melyekért különösen a városok versenyeztek egymással. A törökkel való háborúskodás azonban erre a bérlet-üzletre rendkívül kedvezőtlen következményekkel járhatott. Ezért kérdéses, hogy Haller a Moldovába és a Havasalföldre vezető összes erdélyi vámhelyek bérbevételével vajjon megtalálta-e számításait. A fejedelemségekkel való politikai kapcsolatok 1552—53-ban nagyon megélénkültek, mert a Habsburg-ház erdélyi bizalmasai, elsősorban pedig Castaldo, mindent megpróbáltak, hogy az ellenséges gyűrűt ezen a területen áttörjék és a román fejede-

²³ Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. București, 1929. I, 281.

²⁴ SzNLT. Urkunden Abteilung IV. Nr. 545. — A bér összege évi 800 forintba rugott.

²⁵ Bécs. Hofkammerarchiv, *Liber Regius Ferdinandi et Maximiliani 1552—1575*. 76 kk. — A huszad hivatal tényleges vezetőjének a szebeni Nyirew (Scherer) Tamást tették meg, akinek március 27-én, Szebenből keltezve Bornemissza és Werner királyi biztosok külön instructiót állítottak ki [Engel, i. m. III, 37].

delemlésekben törökellenes hangulatot készítsenek elő. A vajdákbnál azonban ez a törekvés ellenhatást váltott ki.

Hallernek az aranybevlátó üzlet (az ú. n. cementezés) terén is voltak már tapasztalatai. Régóta — már Zsigmond király idejében is — állott fenn Nagyszebenben egy, a pénzverdével szoros kapcsolatban lévő királyi kamara, ahol az erdélyi Érchegeységben magánvállalkozók által termelt aranyat is bevlátották. Ez a bevlátás kötelező volt és a kamaráknak tekintélyes hasznót hajtott. A kamarát a magyar királyok rendszerint a nagyszebeni tisztviselőknek és vállalkozóknak adták bérbe, régebben leginkább a mindenkori polgármesternek, 1500-tól pedig a királybíróknak. Szapolyai János, hogy a várost politikai magatartásáért megbüntesse, a kamarát 1528-ban átmenetileg Kolozsvárra helyezte át, de már 1542-ben ismét Nagyszebenben találjuk.²⁶ Abban az időben Martinuzzi kinstartó saját kezelésébe vette; mint-hogy azonban a kamarai üzem nagyobb, csaknem 15—20.000 forint tőkebefektetést igényelt, György barát több pénzember bevonására határozta el magát. A vállalkozás legjelentősebb tagja Haller volt, aki nagy összeggel társult be és a nyereségben is ennek megfelelően részesült.²⁷

Martinuzzi meggyilkolása után a Habsburg-háznak a pénzügyek újjászervezése ügyében Erdélyben tartózkodó biztosai abban állapotoltak meg, hogy a bevlátást Haller a folytonosság érdekében továbbra is saját kezelésében lássa el. Haller ezt el is vállalta. Amikor azonban a biztosok később puhatolóztak nála, hogy a kamarát nem bérelné-e ki hosszabb időre, előadta feltételeit. Hangsúlyozta, hogy a kamarát csak olyan ember veheti át, aki elegendő pénzzel rendelkezik nagyobb arany mennyiség bevlátására. Haller 4000 forint bért ajánlott fel, ha a kamarát négy évre neki átengedik és azt kérte, hogy az aranycsempészést, amely a bevlátási üzletnek tetemes károkat okoz, szigorú rendszabályokkal gátolják meg.²⁸ Ilyen feltételekhez kötött válaszával tértek vissza a biztosok 1552 áprilisában Bécsbe. Haller azonban forma szerint csak ez év októberében kapta meg a kamarát.²⁹ A vállalkozás, úgy látszik, nem járt kellő sikerrel. Már 1553 januárjában ugyanis Haller a bérösszeg csökkentését kérte Ferdinándtól. Arról panaszkodik, hogy a bizonytalan idők miatt nagyon megesappant az ér-

²⁶ A nagyszebeni fémbevlátókamarára vonatkozóan l. Seivert G., Beiträge zur Geschichte der Hermannstädter Münzkammer: VerArch. VI (1863), 153 kk., 299 kk., Uő., Der Cementgewinn der Hermannstädter Kammer 1565—1570: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1887. 13 kk. — Paulinyi Oszkár, Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán: A bécsi Magyar Történetkutató Intézet VI. évkönyve. Bp., 1936. 32 kk.

²⁷ „...quibus cambiendi potestatem dedit Petro Haller praesertim, tamquam homini inter Saxones primario...” [Engel, i. m. II, 41].

²⁸ Engelnél a legfontosabb rész hiányzik. Ezt közli: VerArch. VII (1866), 403. — Ennek a következményeként Castaldo valóban becsátott ki az aranycsempészést tiltó rendeletet.

²⁹ Ezzel a feltétellel vállalta el a kinstartóságot.

után való kutatás, a csekély aranyat pedig, amely forgalomba kerül, külföldre csempésszik, úgyhogy a kamara nagy károkat szenved.³⁰

A forrásokból nem derül ki eléggé, hogy Haller a nagyszebeni pénzverdével, s egyáltalán a pénzverdékkel milyen mértékben állott kapcsolatban. Mindenesetre 1552-ben külön pénzverő mestere volt: VÁCZY PÉTER. Úgy látszik, hogy mint a beváltó-kamara vezetője a pénzverésre is befolyást gyakorolt. Másképpen nem magyarázhatnók meg Ferdinánd királyhoz benyújtott nyomatékos kérését, hogy az ő hivatalnokoskodása idején készített pénzekre saját címerét reáveret-hesse. Erre azonban, úgy látszik, nem került sor.³¹

Haller megkísérelte a nagybányai pénzverdében és bányaüzemekben is megvetni a lábát. Szükséges, — írja Ferdinándnak — hogy ennek a teljesen elszegényedett kerületnek anyagi támogatást nyújt-sanak és ezzel az embereket a bányászásra ösztönözzék. Ő szívesen vállalná magára a bányászok kiadásait, de a király jóváhagyása szükséges ahhoz, hogy az arany- és ezüstbeváltásból és a pénzverésből származó jövedelem neki, a hitelezőnek jusson. Ő viselné az egész kockázatot, mert ilyen bizonytalan időkben a befektetett pénz csak lassan és nehezen térül meg.³² A nagybányai kastélyra, melyben a kamara helyiségei voltak elhelyezve, szintén igényt tart.

Haller egyre nagyobb arányokat öltő terveinek a támogatásától Ferdinánd fokozatosan mindjobban elzárkózott. Valószínű, hogy a pozsonyi magyar kamara, amely Ferdinándot ezekben a kérdésekben állandóan tájékoztatta, volt ennek a sugallója. Elhatározták, hogy a korábbi megegyezéstől eltérően a pénzverést és bányászatot megint állami kezelésbe veszik, Hallert pedig arra akarták rávenni, hogy a kamarák fenntartásához szükséges tőkét kamat és fedezet ellenében folyósítsa.³³ Ezzel Hallernek azt a törekvését, hogy kincstárnoki állását vállalkozásai számára is kamatoztassa, bizonyos mértékben korlátozták. 1553-ban a nagyszebeni beváltót és a huszad bérletét szintén elvették tőle.³⁴ Mindez könnyen megmagyarázható. Nem akarták, hogy

³⁰ Kemény Josephus, *Notitia historico-diplomatica archivii et literalium capituli Albensis Transilvaniae. Cibinii, 1836.* 126.

³¹ VerArch. VI (1863), 300. — Ebből az időből a következő szebeni veretek ismertetések: Egy-egy dukát 1552-ből és 1553-ból H (=Hermannstadt) betű és két keresztbe tett kard felett koronát ábrázoló verdejoggal, csegelyek a 2, 1½, 1, ½, ¼ tallérhoz H jelzéssel és keresztbefektetett kardokkal a korona nélkül és egy dénár 1552-ből H—P jelzéssel. Ezt a jelzést az idevágó irodalom Haller Péter neve kezdőbetűinek tartja, jóllehet a magyarázat, minthogy a H egyszer Hermannstadt-tot, másszor Hallert jelölné, nem teljesen kielégítő (Holzmayer Eduard barátomnak, a bécsi Münzkabinet tisztségviselőjének levélbeni szíves közlése alapján).

³² Kemény, i. m. 121. — Haller előtt nyilvánvalóan egy pénzemberekből álló szövetkezés lebegett, amely a nagybányai erdőmunkásság ellátását magára vállalta volna, hogy ezáltal újból fellendítse a teljesen elhanyagolt bányászatot.

³³ Bécs. Hofkammerarchiv, Liber memorialis 1552—3. fol. 151.

³⁴ VerArch. VI (1863), 317. — Seivert — véleményem szerint — téved,

olyan üzletember álljon az erdélyi pénzügyigazgatás élén, aki elsősorban a saját érdekeit tartja szem előtt, hanem egy olyan, mindenkor készséges végrehajtószerv, egy olyan hivatalnok, amilyent a Habsburgok XVI. századi nagyszabású kormányzati reformjai kitermeltek.

Haller természetesen erre nem volt kapható és gyorsan levonta a következtetéseket. Valószínű, hogy még 1553 nyarán visszaléphetett a kinestárnoki tisztségtől, mert Ferdinánd már szeptember 16-án a magyar kamarától javaslatot kér e hivatal további vezetésére vonatkozólag. Végül is októberben, tehát megbízatása után egy évvel, hivatalosan is elfogadták Haller lemondását.³⁵ Mégis egy ideig még ő vezette tovább az ügyeket, míg Vass László személyében, aki azelőtt a sóbányák élén állott, megfelelő utódot nem találtak (Medgyesi Ferenc püspöki helytartó és kolozsmonostori apát, kit először felkértek, ezt a megbízatást nem fogadta el).

Haller üzleti érdeklődését a bányászat korán felkeltette. Több jel mutat arra, hogy már a harmincas években tevékenykedett az erdélyi bányászat terén. 1547-ben a máramarosi sóbányák bérbevételén fáradozik. Az erdélyi rendek megbízottjaként résztvesz az augsburgi birodalmi gyűlésen és útjában Ferdinánd magyarországi fővezérével, Salm Miklós gróffal, majd pedig Augsburgban személyesen a királlyal tárgyal.³⁶ Nádasdy Tamás országbíró és Báthory András, Ferdinánd párthívei is érdeklődtek a dolog iránt. Bérösszegül mindnyájan 8000 forintot ajánlottak fel és hajlandók voltak biztosítékot nyújtani „Csehországban vagy a német tartományokban“. Ebből azonban nem lett semmi, mert V. Károly császár és Ferdinánd nem akart Erdélyért a törökkel újabb bonyodalmat.³⁷ Minthogy pedig Erdély török érdekerület maradt, Haller Péternek Máramarost üzleti összeköttetés szempontjából ki kellett kapcsolnia.

Az ötvenes években azonban már mélyebb nyomait találjuk Haller üzleti tevékenységének a bányaiparban és pedig az erdélyi Erechegység bányászatában. BENKNER JÁNOS brassói városbíróval és AB-

amikor azt gondolja, hogy Ferdinánd az aranybeváltást teljes egészében átengedte Nagyszeben városának. Nyilvánvalóan megtartotta magának; a szebeniek csupán jogot nyertek az aranybeváltásra, a becsértelt nyers aranyat azonban kötelesek voltak a kamarának beszolgáltatni. — Haller hagyatékáról szóló egyik feljegyzés szerint a beváltókamara 1569-ben ismét az ő birtokában lett volna; ennek azonban ellentmond az a kétségtelen tény, hogy a kamarát János Zsigmond éppen akkor zálogosította el a szász univerzitásnak [VerArch. VI (1863), 319].

³⁵ Bécs. Hofkammerarchiv, Siebenbürgische Hoffinanzen, 1553. október. — Felmentették hivatalából: „...ad eius humillimam instantiam... corporis sui imbecillitatis aliarumque per eum allegatarum rationum...“ Kéri azonban, hogy a királyi biztosokat tanácsaival továbbra is támogassa. Pesti Gáspárt, az ellenőrt a király továbbra is szolgálatban kívánta tartani [Vö. Ember Győző, Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig: Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. 1. Bp., 1946, 402—3].

³⁶ Bécs. Staatsarchiv. Repertorium Hungar. 1547. október 9. — Hofkammerarchiv, Ungarische Hoffinanzen, fasc. II, 1547. november 27.

³⁷ Deutsche Forschung im Südosten 1944. 99.

RUDBÁNYAI LÁZÁR MIKLÓSSal közösen nyitnak meg egy tárnát Offenbányán. Ez azonban nem mutatkozott valami gazdagnak, mert később újabb összegekkel kellett a befektetett tőkét megtoldaniok. 1557—58-ban csaknem 1000 forintot ruháztak be; végül is a vállalkozók boldogok lehettek, hogy a tárna lebontását vezető társuk, KÉSMÁRKI ISTVÁN halála után az üzlethől jelentéktelenebb veszteséggel szabadulhattak.

Végérvényesen 1566-ban vált ki Haller az érchegységi bányászatból, amikor a nagyszzebeni SCHERER HANS Hallernek minden örökét és adósságát Zalatnán és Offenbányán 800 aranyért átvette.³⁸

3.

Az eddigiekben arra törekedtünk, hogy a rendelkezésre álló esemény forrásanyag segítségével Hallernek, a kereskedőnek és vállalkozónak az arcképét rajzoljuk meg. Ezzel a XVI. századi Erdélyre vonatkozó kutatások terén még meglehetősen járatlan útra léptünk. Bizonyos az, hogy a képből még hiányzik az éltető szín és a teljesség. Könyv-alai azonban előttünk állanak. Láttuk Hallert mint egy szerény elarusítóhely tulajdonosát; azután ott találtuk, amint nagykereskedőként áruforgalmával egész Délkelet-Európát behálózza; megismertük mint pénzembert, aki tőkéjét kamatra vagy bérleti jogosítványok ellenében még a fejedelemnek is kölcsönadja és a zálogforgalmat sem veti meg; s láttuk végül, üzleti vállalkozását hogyan terjeszti ki egyre jobban az erdélyi vámokra, arany- és ezüstbevéltásra, végül a bányákra. Benne a későközépkori kereskedő típusa ölt testet, úgy amint az — talán nagyvonalúbban ugyan, de bámulatraméltó hasonlósággal — a XV. század közepén élt Bourges-i Coeur Jacques francia kereskedőben előttünk áll.³⁹ De ez a kép a mi XV. és XVI. századi szász városainkra is jellemző. Haller nem kivételes jelenség. A százság kiemelkedő polgármesterei, király- és városbírái, mint Altenberger Tamás, Prohl Miklós, Lulay János, Pemfflinger és Armbruster Nagyszzebenben, az Eyben-ek, Kugler-ek, Benkner-ek, Schirmer-ek, Fuchs-ok és mások Brassóban, a Polner-ek Segesváron, ők mindnyájan, akárcsak Haller Péter, igazán „királyi kereskedőkként“ példátlanul hatásos egységbe kapcsolták össze az üzletet és a politikát. Mert Haller csak egyik — de talán a legjelentősebb — utolsó képviselője ennek a nagyvállalkozó-csoportnak, amelyik a szász városok akkori sokszínű és pezsgő kereskedelmi életére reányomta a maga bélyegét.

Haller hosszú, dolgos élete folyamán, mindenkor éber üzleti szellemével jelentékeny vagyona tett szert. Ennek alapját még 1530 előtt Schirmer János gazdag brassói kereskedő lányával, Katalinnal kötött házassága vetette meg. Ezzel emelkedett fel azoknak a nagykereskedő-

³⁸ Gündisch G., *Deutsche Bergwerkssiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge: Deutsche Forschung im Südosten 1942.* 70. — „...all sein eingesetzt erb und schulden auf der Schlott und Offenberk“ (ENMlt. Haller-lt. Irregistrata).

³⁹ Kulischer, i. m. I, 273.

nevezetűeknek a körébe, melyek működésének határozott irányt szabtak.

Vagyonának nagyságáról néhány évvel halála után (1569) — mikor a legfiatalabb fia is nagykorú lett — megejtett hagyatéki tárgyalás alapján értesülünk.⁴⁰ Hallernek Nagyszebenben volt két háza, mindkettő a Grosser Ring-en. Ezek közül az egyiket (ma a 17. szám), melyet 1537-ben Altemberger Mihálytól vett meg, majdnem háromszázötven évig a család birtokolta.⁴¹ Ezenkívül volt Hallernek az Alsóvárosban egy kőmalma, a város délkeleti fala előtt egy majorja hozzátartozó földekkel és mezőkkel (a mai ú. n. Haller-rét) és egy vagy több halastava.⁴² Nürnberg városánál 14.900 forintja volt kamatra; házában pedig sok ékszer, arany és ezüst evőeszköz és egyéb drágakő, melyeket két fia, Gábor és Mihály egyenlően osztott fel.

A Habsburgok rövid erdélyi uralmának idejét, míg János Zsigmond kiskorú volt, Haller a megyékben nagyobb birtokok szerzésére használta fel. Még Castaldo és Báthory András által egy nagyobb kölcsön fejében magának adományoztatta a kihalt Vizaknaiak koronára szállott birtokait. Ezt a birtokot azonban teljes egészében nem tudta megtartani.⁴³ Megtartotta azonban a Segesvár melletti Fejéregyházát és Longodárt, valamint birtokrészeket Balástelkén, melyekben őt Ferdinánd 1553-ban ismételten megerősítette és a fehérvári káptalan által beiktattatta.

Halálakor még részbirtokai voltak Alsófehérmegyében Pókafalván, Kiskeréken, Nagykeréken, Héjjasfalván és Sárpatakon (Vizaknaiak hajdani birtoka), továbbá hat Küküllő-megyei községben kisebb részek, Hortobágyfalva és Szentjánoshegye a Hortobágy melletti vármegyei területen. Ezeken kívül a vizaknai geréb-ház a bírói jogokkal együtt.⁴⁴

⁴⁰ VerArch. III (1858), 179.

⁴¹ A vétel bejegyzése megtalálható Nagyszeben legrégebbi tanácsjegyzőkönyvében 1522—66. fol. 111. A Sporer-gasse és a Grosser Ring sarkán lévő második házát Haller fiai 1593-ban 1900 forintért eladták Lutsch Jánosnak. Haller Péter idejében ebben az épületben volt elhelyezve a beváltókamara és a pénzverde, melyért ő 100 forint bért húzott.

⁴² Már 1534-ben pereskedik egy Gerstenberger nevű pesti polgárral özv. Karłowycz Szaniszlóné, Ágnes asszony halastavának zalogjoga felett. 1565-ben az Erzsébet-kapu előtti halastó tulajdonosaként említik [SzNLt. Hermannstädter Magistrats-Protokoll 1522—65. fol. 86, 366]. Hagyatékában egy a Heltauertor előtt fekvő halastavat említenek.

⁴³ Castaldo egy nagyobb kölcsön ellenében inscribálta neki a Vizaknai-család birtokait: a geréb-udvart Vizaknán, Fejéregyháza, Zoltán, Longodár, Jövedics egész falut és további tíz községben részbirtokokat. Ferdinánd ezt a szerződést 1552. december 20-án erősítette meg [Bécs. Hofkammerarchív. Liber Regius Ferdinandi et Maximiliani 1552—75. 75].

⁴⁴ Emiatt a vizaknai lakossággal számtalan vitája adódott. A gerébséggel kapcsolatos bírói joghatóság terjedelmére vonatkozó e korbeli oklevél-hamisítások minden valószínűség szerint Haller Pétertől erednek; ő ugyanis eszközeiben egyáltalán nem volt válogatós. E hamisításokra vonatkozóan l. Müller Georg, Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes: Festschrift Deutsch. Hermannstadt, 1931. 127, 134.

Hallernél is felismerhető tehát korának az a törekvése, hogy a pénzt földbirtokba fektesse. Ezzel a lépéssel megmentette vagyonát családjá számára. A nagy válság ugyanis, mely a XVI. századi erdélyi kereskedelmet alapjaiban rendítette meg, az ő tőkéjét is bizonyára felemésztette volna. Ezzel egyúttal előkészítette ennek a kereskedelem révén felemelkedett családnak birtokos nemessé való átformálódását. Ez az átalakulás már Hallernél érezhető. 1554-től gyakran és hosszabb ideig időzik birtokain, melyeket officiálisai igazgatnak. Kezdi a „von Hallerstein“ (olykor „de Fejereghaz“) nemesi előnevét rendszeresen használni, melyet ekkor vehetett fel. Második házassága kéttoronyi⁴⁵ és győrőmonostori KEMÉNY PÉTER leányával, KATALINNA a negyvenes években csak megerősítette és meggyorsította ezt a fejlődést. Első házasságából való 1565-ben elhalt fia, ifj. Haller Péter, még kereskedő volt, mint az apja, a második házasságából származó gyermekei azonban ezt a foglalkozást már rangjukon alulinak érezték. Nagybőrára birtokaikon éltek, magyar nemesi családokba nősültek és a magyarságba olvadtak be.

⁴⁵ Pókafalva régi neve.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása

12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással) —
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsa-tantra-származék irodalmunkban —
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben —
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái —
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében —
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében —
31. Ferenecz Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1929. év —
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye —
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe —
37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szözata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakítása érdekében —
42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben —
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai —
55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795–1855) (12 képpel) —
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal) —
60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király (3 képpel) —
65. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai —
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban —
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1934. év —
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme —
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel) —
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1935. év —
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időszakai sajtótermékek címjegyzéke —
92. Jancsó Elemér: Nyelv és társadalom —
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1936. év —
96. Kántor Lajos: Czelei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jötevője (4 képpel) —
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete (5 képpel) —
106. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel) —
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térképvázlattal) —
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1937. év —
104. Szabó T. Attila: Bábony története és települése (68 képpel) —
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874–1937) —
108. Fábián Béla: Nagykend helynevei —
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1938. év —
113. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján —
115. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat —
121. K. Sebestyén József: A Cenk-begyi Brassóvár temploma (11 képpel) —
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1939. év —
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kézirataink énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez —
124. Ady László: Magyarokpus helynevei (1 térképvázlattal) —
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága (12 képpel és térképpel) —
127. Biró Vencel: Gr. Bathhány Ignác (1741–1798) (1 képpel) —
130. Herepei János A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói —
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelek román származásának tana —
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai —
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csüggési magyarokról —
138. Imre Barna: Mezőbánd helynevei —
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség —
140. Biró Vencel: Gróf Zichy Domonkos Erdélyben —
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) —
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító —
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban —
146. Kelemen Lajos: Radnótfája története —
149. Németh Gyula: Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése (1 képpel) —
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei (9 képpel) —
154. Vitta Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben —
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése —
157. Makkai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben —
158. Vitta Zsigmond: A Bethlen kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században —
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) —
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szöveggyűjtemény —
165. Ferenecz István: Csikkarcfalvi régiségek —
166. Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövetele előtt (4 képpel) —
168. Nagy Jenő: Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón —
169. Mozsolics Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról —
171. Mikecs László: A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása (6 térképvázlattal) —
172. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században —
173. Kristóf György: Reményik Sándor —
174. Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc —
175. Méri István: Középkori temetőink feltárásmódjáról (8 képpel) —
176. Nagy Jenő: Család-, gűny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón —
177. Zsákó Gyula: Egy XVIII. századi torockói napló (2 képpel) —
178. Vitta Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben —
179. Palotay Gertrud: A szolnokdobokai Szék magyar himnuszai (68 képpel) —
180. Márton Gyula: Úrdöngősfüzes helynevei (1 térképvázlattal) —
181. Szabó T. Attila–Gálffy Mózes–Márton Gyula: Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke néprajzi térképéből”-ből (26 térképlappal) —
182. M. Nagy Ottó: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága (2 képpel) —
183. Bónis György: Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében —

184. Venczel József: A volt határfőrezredek vagyonának sorsa — — — — —
 185. Balogh Artúr: Hűtlenségi per országgyűlési beszéd miatt — — — — —
 186. Balogh Jolán: Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről (31 képpel)
 187. Guoth Kálmán: Esmény és valóság Arpád-kori királylegendáinkban — — — — —
 188. Kovács Agnes: A kalotaszegi Ketesd mesekincse — — — — —
 189. Tárkány-Szűcs Ernő: A juhartás népi jogszabályai Bálványosváralján — — — — —
 190. Mikecs László: Új erdélyi tudomány — — — — —
 191. Buza László: A Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója mint összetett állam
 192. Blró Vencel: A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században — — — — —
 193. † Gergely Béla—Szabó T. Attila: A szolnokdobokai Tóki völgy helynevei — — — — —
 194. Jakó Zsigmond: Az elpusztult települések kutatása — — — — —
 195. Faragó József: A „Remény” harmadik kötetének kézirata — — — — —

196. László Gyula: A korszerű régészeti múzeum (Tanulmányok a kievai Történeti Múzeum kiállításáról. 2 képpel; — — — — —
 197. Márton Gyula: A szolnokdobokai Arpádó helynevei — — — — —
 198. Balogh Artúr: A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban
 199. Buza László: Új nemzetközi jogi elvek az Egyesült Nemzetek san-franciscoi alapokmányában — — — — —
 200. György Lajos: A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai — — — — —
 201. Juhász István: A székelyföldi református egyházmegyek — — — — —
 202. Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején
 203. Herepei János: A gyalui iskola régi mesterei
 204. Isák József: Nemzetihal-félelem a régi magyar költészetben — — — — —
 205. Fereczli István: Római épület maradványa Kovásznán — — — — —
 206. Gündelch Gusztáv: Haller Péter gazdasági vállalkozásai — — — — —

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADVANYAI

Buza László: A közjog és a magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése. — Vitéz Moór Gyula:

Az állam joga és a magánosok joga

Buza László: A büntetés kérdése a nemzetközi jogban

Csekei István: Tehet-e a közigazgatási intézkedéssel kivételt a miniszter saját rendelete alól?

Csizmádia Andor: Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron

Erdélyi Pál: Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1869—1909

György Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegedszázados tudományos működése

Kiss Mór: A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban. — Személyi Kálmán:

Vétkeességi fokozatok értékelése a római jogban

Magyar Zoltán: A hivatásos községközlő megoldatlan kérdései

Gyalui Farkas: Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai (1856)

Nyárády Erazmus Gyula és Berel Soó Bezsó: Kolozsvár környékének flórája

Schneller Károly: Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében

Valentiny Antal és Entz Géza: Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója 1874—1917 • 1930—1937.

Mikó Imre gr.—Szabó Károly: Erdélyi Történelmi Adatok. I—IV. köt. (1859—1872)

A II—IV. kötet külön is kapható

Jakó Zsigmond: Erdélyi Történelmi Adatok. V. 1. Adatok a torockói jobbágyféléadások történetéhez. — 2. Adatok a dézsna fejedelemségkori adminisztrációjához

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai

Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1912. évi működéséről

Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1913. évi működéséről

Jakó Zsigmond—Valentiny Antal: A torockószentgyörgyi Thorotzkay-család levéltára (Két oklevél-hasonmással és egy térképpel)

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatásában

ERDÉLYI MÚZEUM

SIEBENBURGISCHES MUSEUM

MUSÉE DE TRANSYLVANIE

Szerkesztőség és kiadóhivatal — Redaction et Administration

Kolozsvár, Malinowszky-tér 1. I. em. 8—10. sz.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelvi és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának közlönye. — Megjelenik évenként négy számban. — Előfizetési alapár belöldön 500 lej, külföldön 1 dollár. — A két szakosztály tagjai fél, a többi szakosztályok tagjai negyed kedvezményt igényelhetnek. Bizalommal kérjük azonban tagjainkat és a folyóirat barátait arra, hogy az előfizetési alapár tetszés szerinti felemelével segítsék elő a folyóirat megjelenését.